

1920. AASTA PÕHISEADUSE MÕJU EESTI ERAÕIGUSE ARENGULE

Toomas ANEPAIO

Tartu Ülikool, Näituse 20, 50409 Tartu, Eesti; tanepaio@iur.ut.ee

On käsitletud Eesti Vabariigi 1920. aasta põhiseaduse mõju sel ajal kehtinud eraõiguse arengule ning vaadeldud nii põhiseaduse vastuvõtmisega kaasnenud sisulisi muutusi eraõiguses kui ka muutusi eraõiguse allikates. Seni ei ole Eesti õigusajaloolises kirjanduses avaliku ja eraõiguse omavahelelisi suhteid analüüsitud, vaid on hoitud neid eraldi segmentides. Asutava Kogu poolt vastuvõetud seisuste kaotamise seadus ja 1920. aasta põhiseadus lõpetasid talurahvaseaduste kui eraõiguse allika kehtivuse ning Balti eraseadus sai primaarseks eraõiguse allikaks ka talurahva suhtes. Petserimaa ja Narva-taguste piirkondade talupoegade jaoks toimus eraõiguse esmaallikana Vene üldine tsiviilõigus. Samas tekkis vastuolu põhiseaduse ja valitsuse poolt vastuvõetud seisuste kaotamise seaduse jõustamisega vahel, mis osaliselt säilits eraõiguses seisuslikkuse.

Eraõiguse allikate muutus tõi kaasa sisulised muutused eraõiguse instituutides. Oluliselt teines talupoegadest abikaasade varaõiguslik süsteem. Üleminekul talurahvaseadustelt Balti eraseadusele halvenes maal elavate abielunaisete varaõiguslik olukord. Talurahvaseadustes olnud abikaasade varaühisus asendus Balti eraseaduses sisalduva varaühendusega, mille kohaselt peetakse abielu ajal soetatud vara täielikult mehe varaks.

SISSEJUHATUS

Vaadates Eesti ajaloolaste (nii “päris-” kui ka õigusajaloolaste) loodud Eesti õigusajaloo senist üldpilti, tundub, et Eesti õigusajalugu koosneb rangelt eraldatud segmentidest – riigiõiguse, kriminaalõiguse ja haldusõiguse ajaloost, mis eksisteerivad üksteise kõrval omavahelise seoseta. Olukorda ilmestab kõnekalt tõsiasi, et meil pole seni Eesti õigusajaloo nüüdisaegset üldkäsitlust. Seesugune segmentaarsus võib küll seletatav olla, kui mõelda kas või sellele, kui hoolikalt on juristid kuni viimase ajani lahus hoidnud era- ja avalikku õigust. Mõelgem ainuüksi käimasolevale vaidlusele, kas tööõigus kuulub era- või avaliku õiguse valdkonda, kas tööleping on võlaõiguse reguleerimisobjekt või vajab ta omaette normimist.

Range eristamise teke ja selle ületamine on seotud uue, *ancien régime*'ist erineva põhikorra kujunemisega. Selle alguses seisab modernne, kirjutatud põhiseadus, mille lahutamatuks osaks on riigikorra ammendava kirjelduse kõrval kodanike põhiõiguste kataloog. Euroopas on seesuguse traditsiooni teke seotud 1789. aasta Prantsuse revolutsiooniga, kui absolutismist lahkudes korraldati

ümber riigi ja ühiskonna suhted. Absolutistlikus riigis tulenes õigus valitseja tahtest ja ajaloost, seega oli kogu õigus valitseja käsk ja oma olemuselt avalik õigus. Näiteks paiknes eraõiguse üks olulisemaid osi, kaubandusõigus, Vene Seaduste Kogu (Свод законов) XI köite teise osa teises jaos, mis oma esimeses, 1832. aastal ilmunud väljaandes kandis pealkirja “Riikliku heakorra seadustik-kude kogu” (Свод Уставов государственного благоустройства).¹

Uue, kodanliku põhikorra raames jäi riigile avalik õigus, millega ta pöördus kodaniku poole käskivalt – riigile kuulus käsk ja sund. Tsiviilühiskonnale jäi eraõigus, mille abil kodanikud reguleerisid omavahelisi suhteid – ühiskonnale kuulus kõlbelisusest tulenev leping ja lepingutruudus.² Teisisõnu võib öelda, et avalik õigus reguleerib riigi ja indiviidi suhteid vertikaalses dimensioonis, eraõigus seevastu reguleerib indiviidide omavahelisi suhteid horisontaalses dimensioonis. Siin piiritletakse selgelt era- ja avaliku õiguse vahe ning algsel perioodil on piiride tõmbamine kompromissitu.

Kirjutatud põhiseadus pidi olema riigi tegevuse piir ja normatiivne põhialus ning sellest arusaamast hakkas lähtuma kogu õiguse edasine kujundamine. Kõrgelt loodavalt õigusaktidelt nõuti kooskõla nii omavahel kui ka põhiseadusega. Uut tüüpi põhiseadus allutas nii õiguse kui ka selle loomise põhiseaduses fikseeritud õigusnormidele ja õigusloome ei saanud enam olla üksikisiku suva. Seega muutus kirjutatud põhiseadus ise teguriks, mis tänu oma esmajärgulisele seisundile kujuneva õigussüsteemi sees hakkas oluliselt mõjutama kogu õiguse, sh eraõiguse arengut.

Kui Prantsusmaa 1791. aasta põhiseadus ütles selgelt: “Seadus näeb abielus puhtkodanlikku lepingut”, siis ei saanud Prantsuse riik abielu enam jätta kiriku ega kanoonilise õiguse hooleks. Siinkohal saadakse üle era- ja avaliku õiguse teravast piiritlemisest, tegelikkuses luuakse eeldused kompromissitu vahetegemise ületamiseks.

Veel selgemini ilmneb kirjeldatud veelahkme kaotamine põhiseaduslikkuse järelevalve kujunemisel, mis sai alguse Ameerika Ühendriikides 1803. aastal. Euroopas levis põhiseaduslikkuse järelevalve alles 20. sajandil. Niisuguses menetluses, kus järjest enam ka tegelikkuses kontrollitakse eraõiguse normide vastavust põhiseadusele, ilmneb avaliku ja eraõiguse vastastikune seotus üha selgemalt.³ Klassikaline näide on selle kohta Saksamaa tsiviilseadustiku (*Bürgerliches Gesetzbuch*) perekonnaõiguse kooskõlla viimine Saksamaa Liitvabariigi 1949. aasta põhiseadusega.⁴ Milline on õigusteaduse roll vaadeldud veelahkme loomisel ja ületamisel, jäägu siinkohal käsitlemata.

¹ Федоров А. Введение в курс торгового права. Одесса, 1913, 81; Nurk, M. Kaubandusõiguse allikate küsimusi Eestis. – *Õigus*, 1939, 2, 92.

² Hattenhauer, H. Europäische Rechtsgeschichte. 3. Aufl. Heidelberg, 1999, 530.

³ Willoweit, D. Deutsche Verfassungsgeschichte. Vom Frankenreich bis zur Wiedervereinigung Deutschlands. 4. Aufl. München, 2001, 422.

⁴ Schwab, D. Gleichberechtigung und Familienrecht im 20. Jahrhundert. – Rmt: Frauen in der Geschichte des Rechts. Von der Frühen Neuzeit bis zu Gegenwart. Hrsg. U. Gerhard. München, 1997, 790–827; Zweigert, K., Kötz, H. Einführung in die Rechtsvergleichung auf dem Gebiete des Privatrechts. 1. Grundlagen. 2. Aufl. Tübingen, 1984, 178–179.

Eesti õigusajaloo käsitlemisel on nimetatud probleemid kuhjunud ja selle üks põhjusi on minu arusaamise järgi kahtlemata ka Eesti õigusajalugu ise. Eestis väljuti (neo)absolutismist⁵ ja kujundati oma kirjutatud põhiseaduse traditsioon alles 20. sajandi teise aastakümne lõpul. Kahjuks jäi see lühiajaliseks. Uus algus leidis aset alles 20. sajandi viimasel kümnendil, kui 1992. aastal võeti vastu uus põhiseadus. Paraku on iga alguse puhul lihtsam ja kiirem tõmmata vahet tegevaid piirikraave. Mida sügavamad need on, seda paremad ja selgemad need tunduvad. Seega on minu arvates meie õigusajaloo kirjutuses ülekaalus olnud just erisuste otsimine ja rõhutamine, mitte seoste nägemine.

Teadlikult jätan arvestamata Eesti NSV konstitutsioonid, mille olemasolu justkui näitaks kirjutatud põhiseaduse traditsiooni jätkumist Eestis 20. sajandi jooksul. Arvestades nõukogude ühiskonna eripära, väidan, et sarnaselt omaaegsele absolutismile oli kogu nõukogudeaegne õigus (see eitas era- ja avaliku õiguse vahet⁶) oma olemuselt pigem avalik õigus, kus võib-olla eksisteerisid mõningad eraõiguse killud.

Põhiseaduslikkuse järelevalve, mis on üks olulisemaid era- ja avaliku õiguse vahetegemisest ülesaamise mehhanisme, kujunes Eestis alles 1992. aasta põhiseaduse rakendamisel. Samas ei saa väita, et 1920. aastail oleks see mõte täiesti tundmatu olnud.⁷ Asutava Kogu poolt 1919. aastal vastuvõetud Riigikohtu seaduse § 21 kohaselt pidi Riigikohtu võimkonda kuuluma seaduste, määruste ja korralduste väljakuulutamise.⁸ Vaatamata Asutava Kogu taatele, asus Riigikohus ise kohe oma tegevuse algul seisukohale, et seaduste avaldamine tema eeltsensuuri all ei ole vajalik. Ühe või teise seaduse tühistamine vastuolu korral põhiseadusega pidi toimuma kohtule esitatud protesti alusel.⁹ Seaduste publitseerimine pidi kuuluma riigikantselei kompetentsi ja toimuma riigisekretäri järelevalve all.

Lisaks Eesti õigusajaloo kirjutuse segmenteeritusele torkab silma teinegi oluline tõsiasi. Eesti õigusajaloo eestlastest uurijad (v.a mõned üksikud erandid), nii juristid kui ka ajaloolased, on 20. sajandil pööranud peatähelepanu just avaliku õiguse vaatlemisele, et mitte öelda peamiselt riigi ajaloo käsitlemisele, s.t indiviidi ja riigi vaheliste suhete vertikaalsele dimensioonile.¹⁰ Arvan, et see väide tervikuna on üldjuhul pädev nii Teise maailmasõja eelse¹¹ kui ka järgse perioodi¹²

⁵ Lähemalt ei ole arutatud, kas tegu on isevalitsuse või neoabsolutismiga.

⁶ Всемирная история государства и права. Энциклопедический словарь. Ред. А. Круцих. Москва, 2001, 322.

⁷ Rågo, R. Kes valvab Eestis põhiseaduse puutumatus järele? – Õigus, 1922, 1, 1–4.

⁸ Riigi Teataja (RT), 1919, 82/83, 164.

⁹ Eesti Riigiarhiiv, f 1356, n 1, s 177, l 3p.

¹⁰ 19. sajandil oli loomulikult teistsugune olukord, kuid siis kandsid uurimistööd baltisakslased.

¹¹ 1918–1940 ilmunud uurimustest võib eraõiguse ajaloo alla paigutada vaid T. Grünthali 1934. aastal avaldatud "Pandiõiguse, eriti kinnispandiõiguse arengust Rooma, Saksa ja Balti õiguses" ning mõned L. Leesmendi ja A. Perandi artiklid. Oma sisu poolest võiks siia arvata ka V. Nõgese ja M. Nurga artiklid, mis on kirjutatud kehtivat õigust silmas pidades. D. Grimmi ja A. Ylanderi artiklid käsitlevad Rooma õiguse ajalugu.

¹² 1944–1990 on õigusteade eerialal kaitstud 12 õigusajalugu käsitlevat kandidaaditööd ja 2 doktoritööd (lisaks 1 ajaloodoktor), mis ükski ei keskendu eraõiguse probleemidele.

kohta ning näitab meie õigusajaloo kirjutuse sarnasust Vene õigusajaloo kirjutuse traditsioonidega.

Eesti Vabariigi (1918–1940) uurimine ei ole mingi erand, ka selle senine õigusajaloo selgitamine on keskendunud eelkõige riigiõigusliku arengu käsitlemisele. Ajaloolaste ja juristide huvi on pälvinud Eesti Vabariigi 1920. aasta põhiseadus ning sellele eelnevad riigi põhikorda määravad aktid (eelkonstitutsioonid), samuti 1938. aasta põhiseadus.¹³ Omaaegsete kandidaaditööde tasandil on analüüsitud 1920. aasta põhiseaduse muutmiskavandeid kuni 1938. aasta põhiseaduse koostamiseni ning Eesti Vabariigi õiguskorra purustamist ja Eesti NSV õigussüsteemi rajamist.¹⁴ Harva on puudutatud riigi ja üksikisiku vahelisi suhteid sel perioodil.

Jättes kõrvale mõned baltisakslastest autorite tööd ja M. Lutsu monograafia “Juhuslik ja isamaaline: F. G. v. Bunge provintsiaalõigusteadus” (Tartu, 2000), on Eesti eraõiguse arengulugu tervikuna saanud sootuks väiksema tähelepanu osaliseks. Eesti Vabariigis 1918–1940 kehtinud eraõiguse areng, veel enam aga põhiseaduse ja eraõiguse omavahelised seosed ning nende mõju eraõiguse arengule on seni jäänud vaatluse alt kõrvale.

Käesoleva artikli eesmärk on ületada meie õigusajaloo kirjutamise senist segmenteerivat käsitlust ja vaadelda mõningaid seoseid Eesti Vabariigi 1920. aasta põhiseaduse ja eraõiguse vahel sel perioodil. Keskendun vaid ühele kitsale osale tsiviilõigusest ega pretendeeri küsimuse ammendavale käsitlusele.

Olen puudutanud eelkõige kahte probleemi:

1. Millised muutused toimusid Eesti Vabariigi territooriumil kehtinud eraõiguse allikates?

2. Millised sisulised muutused toimusid ühes või teises eraõiguse instituudis?

TSIVIILÕIGUSE ALLIKAD ENNE 1918. AASTAT

Eesti Vabariigi omaaegse tsiviilõiguse arengu käsitlemisel (nii palju kui seda üldse on tehtud) on kujunenud tüüpväljendiks, et 1864. aastast pärinev Balti eraseadus (BES)¹⁵ säilitas oma kehtivuse tsiviilõiguse põhilise allika-

¹³ Taasvabanenud Eesti põhiseaduse eellugu. Toim H. Schneider jt. Tartu, 1997; **Mägi, A.** Das Staatsleben Estlands während seiner Selbständigkeit, I. Regierungssystem. (Skrifter utg. av statsvetensk. fören. i Uppsala, 47.) Stockholm; Uppsala, 1967; Kuidas valitseti Eestis. (Iseseisvuslaste kirjavara, 4.) Stockholm, 1951.

¹⁴ **Kärtner, H.** Eesti NSV konstitutsiooni arengust. Tartu, 1955; **Truuväli, E.-J.** Kodanliku riigiaparaadi purustamine ja sotsialistliku riigiaparaadi loomine Eestis 1940–1941. a. Tartu, 1967; **Kiris, A.** “Põhiseaduse kriis” ja täidesaatva võimu tugevdamine kodanliku Eesti 1933. a. konstitutsioonis. Tartu, 1972. Käsikirjad TÜ Raamatukogus.

¹⁵ Balti kubermangude provintsiaalseadustiku III köide, mis ajalooos on tuntud “Baltisches Privatrecht”, “Privatrecht der Ostseeprovinzen Liv-, Est- und Curland”, “Свод гражданских узаконений губерний Остзейских”, “Свод гражданских узаконений губерний Прибалтийских”. Eesti keeles enam levinud nimetus on Balti eraseadus, kohati on kasutusel olnud ka nimetus Balti eraõigus. Vene keiser Aleksander II kirjutas BES-ile alla 12. novembril 1864 ja see jõustus 1. juulil 1865. Viitamisel on kasutatud 1902 Tartus H. v. Broeckeri väljaantud saksakeelset ja 1914 Riias

na.¹⁶ Jäädese kitsalt ühe segmendi raamidesse, võib väide isegi tunduda absoluutselt tõesena. Samas lõi ja taasloob just niisugune lihtsustatud vaatenurk üha uuesti arusaama, et tsiviilõiguses midagi oluliselt ei muutunudki.

Peab siiski ütleva, et olukord ei ole nii ühehüljaline. Eespool on juba nimetatud, et alates Suure Prantsuse revolutsiooni päevist muutus kirjutatud põhiseadus teguriks, mis tänu oma esmajärgulisusele kujuneva rahvusliku õigussüsteemi sees mõjutas kõiki õigusharusid, sh loomulikult ka tsiviilõigust. Järelikult pidi ka ajutiste administratiivseaduste seaduse nr 1 "Ülemineku aja kohta" § 2¹⁷ alusel seadusandliku järjepidevuse säilitanud tsiviilõigust, sh BES, olema allutatud põhiseaduse nõuetele. Käsitledes Eesti Vabariigi territooriumil toimunud tsiviilõigust, peab meeles pidama, et vaatamata oma olulisusele ei olnud BES tsiviilõiguse ainuke allikas.

Balti eraseadus

Enne 1918. aastat kehtisid tulevase Eesti Vabariigi territooriumil tsiviilõiguse primaarsete allikatena BES ja Vene tsiviilseadus. BES¹⁸ omakorda jagunes nii territoriaalselt (Liivimaa ja Eestimaa maaõigus, Liivimaa ja Eestimaa linnaõigus ning Narva linnaõigus) kui ka seisuslikult. Viimane ei piirdu pelgalt tavapärase jaotusega aadlikeks, linnaelanikeks ja talupoegadeks, vaid erinormid kehtisid ka näiteks Liivimaa mitteaadlikest maavaimulike suhtes.¹⁹

Vahemärkusena võib öelda, et 1918. aastal ilmnes BES-is ka **rahvuslikul** printsibil põhinev vahetegemine, mis ei puudutanud enam ainult juute. Nii pidid Liivimaa kubermangu Võnnu maakonnas olevates Irši (Hirschenhof, Гиршенгоф) ja Helfreichshofi (Голфрейхсгоф) kroonumõisas asuvad vallakohtud ja ülemtalurahvakohus saksa rahvusest kolonistidest talupoegade tsiviilasjade lahendamisel rakendama Liivimaa maaõigust, mitte Liivimaa talurahvaseadust.²⁰

V. Bukovski väljaantud venekeelset allikat: Provinzialrecht der Ostsee-Gouvernements. Theil III. Privatrecht Liv-, Est- und Curlands zusammengestellt auf Befehl des Herrn und Kaisers Alexander II. Liv-, Est- und Curländisches Privatrecht nach der Ausgabe von 1864 und der Fortsetzung von 1890. Hrsg. H. v. Broecker. Jurjew (Dorpat), 1902; Свод гражданских узаконений губерний Прибалтийских с продолжением 1912–1914 гг. и с разъяснениями в 2 томах. Издание неофициальное. Сост. В. Буковский. Т. I содержащий Введение, Право семейственное, Право вещное и Право наследования. Т. II содержащий Право требований. Рига, 1914.

¹⁶ **Blaese, H.** Baltische Lande. – Rmt: Handwörterbuch zur Deutschen Rechtsgeschichte, I. Hrsg. A. Erler, E. Kaufmann. Berlin, 1971, veerg 288–291; **Ilus, E.** Tsiviilõigus. Autoriseeritud konspekt. Tartu, 1939, 21; **Nottbeck, H. v., Johanson, V.** Estland. – Rmt: Rechtsvergleichendes Handwörterbuch für das Zivil- und Handelsrecht des In- und Auslandes, I. Länderberichte. Hrsg. F. Schlegelberger. Berlin, 1929, 53.

¹⁷ RT 1918, 1.

¹⁸ Nimetan ainult hilisema Eesti Vabariigi territooriumi osas relevantseid BES-i osad, jättes kõrvale Läti Vabariigi territooriumi puudutavad osad.

¹⁹ BES Sissejuhatus § III märkus 2.

²⁰ BES Sissejuhatus § XII märkus.

Talupoegade tsiviilõiguse primaarseks allikaks olid talurahvaseadused, mis sisaldasid talupoegade eraõiguse norme: Liivimaa talurahvaseaduse (LTS) teise jao teise raamatu §-d 938–1028²¹, Eestimaa talurahvaseaduse (ETS) neljanda raamatu §-d 1045–1190²² ja Saaremaa talurahvaseadus. Talurahvaseadusi BES-i koosseisu ei lülitatud.²³ C. Erdmanni väitel oli BES ja seejärel üldine provintsiaalõigus talurahvaseaduste subsidiaarõiguseks.²⁴ Vene Senati otsuse kohaselt olid talurahvaseadused talupoegade kui seisuse suhtes kehtivad maaõiguste erinormid.²⁵

Täpsem olles tuleb siin vahet teha Eesti- ja Liivimaa talurahvaseadustel. Eestimaa kubermangus allusid talurahva eraõigusele peale talurahva kogukonna liikmete kõik maal vallakogukonna territooriumil elavad maksualused isikud ja käsitöölised.²⁶

ETS § 1045: *“Eestimaa talurahva eraõiguse sees on eeskirjad, mille järele talupoja seisuse isikute eraasju õiendada tuleb, need seadused maksavad ka kõige kogukonna piirides elavate teiste maksualuste seisuste liikmete kohta.”*

Liivimaa ja Kuramaa talurahvaseaduste eraõiguse normidele pidid alluma ainult talupojad.²⁷

LTS § 938: *“Järeelseisvate seaduste sees on eeskirjad, mis Liivimaa talupoja meeste- ja naesterahvaste vastastikku eraolekuid ära määravad.”*

Siinkohal on teatud vastuolu BES-i ja LTS-i vahel. BES-i sissejuhatuse § XII sätestas, et talurahvaseadused kehtivad kõigi talurahvakohtute jurisdiktsiooni alla kuuluvate inimeste suhtes. Seevastu LTS-i § 938 kohaselt kehtisid talurahvaseaduse eraõiguse normid ainult nende isikute suhtes, kes kuuluvad talurahvaseisusse.

Kas ja kui palju see vastuolu omal ajal probleeme tekitas ning missugused olid vastuolu ületamise teed, see tuleb selgitada omaaegse kohtupraktika uurimisega.

Vene tsiviil- ja talurahvaseadus

Lisaks nimetatutele kehtisid osal tulevase Eesti riigi territooriumil, s.t Peterburi ja Pihkva kubermangu aladel, Vene üldine tsiviilõigus²⁸ ja Vene talurahva

²¹ Viitamisel on kasutatud väljaannet: Liivi kubermangu Talurahva Seadus (muudetud 1860. a. Talurahva Seadus). Eraväljaanne. Väljaandja N. Wenger. Viljandi, 1899.

²² Viitamisel on kasutatud väljaannet: Eestimaa Talurahva Seadus. Eraväljaanne. Toim K. Päts. Revel, 1901.

²³ BES Sissejuhatus § III märkus 1.

²⁴ Erdmann, C. System des Privatrechts der Ostseeprovinzen Liv-, Est- und Curland, I. Allgemeiner Theil. – Familienrecht. Riga, 1889, 24.

²⁵ Решение Гражданского Кассационного Департамента 18 марта 1909, no 45. – Rmt: Сборник решений Гражданского Кассационного и Общего Собрания 1-го и Кассационных Департаментов бывшего Правительствующего Сената разъясняющих законоположения действующие в западной Латвии и Эстонии. Сост. Л. Кантор. Рига, 1932, 346.

²⁶ ETS § 1045.

²⁷ LTS § 938; Erdmann, C. System des Privatrechts, 24.

²⁸ Свод Законов. Т. X, часть I. Изд. 1914. Прод. 1914. Свод Законов гражданских.

eraõigus, mis paiknes Vene talurahvaseaduses²⁹. Siinjuures tuleb silmas pidada, et viimane lubas otsesõnu kasutada tavaõiguse norme.³⁰ Vene üldine tsiviilõigus omakorda oli subsidiaarallikaks nii Vene talurahva eraõigusele kui mõnedel juhtudel ka BES-ile.

Vene kirikuseadus

Praegusel ajal tsiviilõiguse lahutamatu osa moodustavad abielu- ja perekonnaõiguse normid ei tarvitsenud asuda üldistes tsiviilõiguse allikates, kuna Vene impeeriumi omaaegse seadusandluse silmis oli abielu püha sakrament. Paljud luterlaste abielu- ja perekonnaõigust sätestavatest normidest asusid vastavalt tollasele Vene impeeriumi seadusandlusele kirikuõigust reguleerivates seadustes.³¹ Õigusliste abielu- ja perekonnaõigust sätestavad normid asusid Vene tsiviilõiguse üldallikas, kuid näiteks vanausulistele kehtis eriseadus.³²

Niisugune kirevus tsiviilõiguse allikates ei olnud Eesti eripära, analoogiline olukord valitses ka teistes pärast Esimest maailmasõda impeeriumite lagunemisel tekkinud riikides, näiteks Poolas.³³

MUUTUSED TSIVIILÕIGUSE ALLIKATES

Vajadus reformida Eestis kehtivat tsiviilõigust kerkis esile juba riigi iseseisvuse algpäevil, näiteks Asutavas Kogus pöörasid sellele tõsist tähelepanu J. Jaakson, J. Uluots, L. Olesk ja teised eesti juristid.³⁴ Tsiviilõiguse reform oli peateema esimesel Eesti õigusteadlaste päeval 1922. aastal Tartus.³⁵ Rääkides tsiviilõiguse reformist, pidasid tollased juristid siiski eelkõige silmas kas uue tsiviilõiguse koostamist või vähemalt selle teatud osa loomist.

²⁹ Свод Законов. Т. IX. Изд. 1902. Прод. 1910, 1912, 1913, 1914. Положение о сельском состоянии § 1–47. (Особое приложение к тому IX.)

³⁰ Samas, § 13.

³¹ Свод Законов. Т. XI, часть I. Уставы Духовных Дел Иностранных Исповеданий.

³² 19. aprillil 1874. aastal väljaantud "Правила о метрической записи браков, рождения и смерти раскольников" (Полное Собрание Законов 2, 53391) ja 1906. aasta 17. oktoobri seadus "О порядке образования и действия старообрядческих и сектантских общин и о правах и обязанностях входящих в состав общин последователей старообрядческих согласий и отделившихся от Православия сектантов (Полное Собрание Законов 3, 28424).

³³ Poolas kehtisid Austria üldine tsiviilõiguseadustik, Code Napoleon koos hilisemate muudatustega, Vene tsiviilõigus ja Saksa tsiviilõiguseadustik. Osal Poola territooriumil (Spiszi ja Orawa piirkond) kehtis kuni 1922. aastani tavaõigus, mis oli suurelt jaolt Ungari päritoluga. Vt Radwanski, Z. Die Entwicklung des Zivilrechts in Polen (1918–1965). – Rmt: Die Entwicklung des Zivilrechts in Mitteleuropa (1848–1944). Hrsg. A. Csizmadia, K. Kovacs. Budapest, 1970, 121–122.

³⁴ Asutava Kogu protokollid. 2. istungjärg, 1919. Tallinn, 1920, veerg 248–278.

³⁵ **Anepaio, T.** Eesti Õigusteadlaste Päevade ajaloo. – Rmt: Eesti Akadeemilise Õigusteaduse Seltsi aastaraamat 1996–1998. Tartu, 1998, 104–125.

Enne teadlikku reformi oli senine tsiviilõigus muutunud juba põhiseadusest tulenevalt. Võib-olla oleks isegi täpsem öelda – tulenevalt Eesti Vabariigi põhi-seaduslikest aktidest, sest 1920. aasta põhiseadusele endale eelnesid mitmed teis-edki kodanike põhiõigusi ja riigi põhikorda sätestavad aktid (näit vabariigi valitsemise ajutine kord³⁶, seisuste kaotamise seadus³⁷).

Asutava Kogu poolt vastuvõetud ja 4. juulil 1919 avaldatud Eesti Vabariigi valitsemise ajutine kord sätestas:

“Kõik Eesti vabariigi kodanikud on seaduse ees ühetaolised. Seisuslisi ees-õigusi ja tiitleid Eesti vabariigis ei ole.” (§ 4)³⁸

Sama aktiga kehtestati usu- ja südametunnistuse vabadus (§ 6). 1920. aasta põhiseaduse § 6 kordab seda normi.

Seisuste küsimuse valulikkust ilmestab tõsiasi, et Asutav Kogu pidas vaja-likuks selle juurde veel korduvalt tagasi tulla. 9. juunil 1920 võeti L. Oleski kui seadusandliku komisjoni aruandja ettepanekul vastu seisuste kaotamise seadus, mis likvideeris Eesti demokraatlikus vabariigis kõik seisused, keelas igasuguste seisustest tulenevate nimetuste ja tiitlite kasutamise ning määras kindlaks seisuslike asutuste ja organisatsioonide sulgemise korra.³⁹

Seaduse teise jao teine osa (lõik) deklareeris:

“...Läänemere kubermangude seaduste kogu III köite jääb ainukeseks era-õiguse seaduseks: neis linnades ja linnaosades, kus siinamaale maaseadus⁴⁰ maksab, ja maalelavate kodanikkude kohta – vastavad maaseadused; linnades elavate kodanikkude kohta – vastavad linnaseadused⁴¹.”

Seadus tühistas otsesõnu Balti provintsiaalseadustiku II köite, 1856. aasta Eestimaa talurahvaseaduse koos rootsi soost talupoegade kohta käiva lisaga, 1860. aasta Liivimaa talurahvaseaduse ning 1863. aasta 9. juuli Balti provintside passikorralduse seaduse. Huvitaval kombel puudusid selles loetelus Saaremaa talurahvaseadus ja Vene talurahvaseadus, vähemalt viimase eraõigust puudutavad normid. 19. veebruari 1866. aasta vallakogukonnaseadus⁴² ning 11. juuni 1866. aasta seadus valla ühiskondlikust heakorrast⁴³ jäid ajutiselt kehtima valla oma-valitsuse asjaajamise alustena vaid niivõrd, kuivõrd neid ei olnud hilisemate sea-dustega selleks ajaks muudetud.

Seisuste kaotamise seadus jättis 2. veebruaril 1920 sõlmitud Eesti–Nõukogude Venemaa rahulepingu alusel Eesti Vabariigiga liidetud endiste Peterburi ja Pihkva kubermangu osas kehtima Vene Seaduste Kogu X köite esimeses osas

³⁶ RT 1919, 44, 91.

³⁷ RT 1920, 129/130, 254.

³⁸ RT 1919, 44, 91.

³⁹ RT 1920, 129/130, 254.

⁴⁰ Nii on seaduse tekstis, kuid silmas on peetud maaõigust.

⁴¹ Nii on seaduse tekstis, kuid silmas on peetud linnaõigust.

⁴² Полное Собрание Законов 2, 43034.

⁴³ Samas, 43383.

oleva Vene tsiviilõiguse.⁴⁴ Lähtudes tõsiasiast, et seadus otsesõnu ei tühistanud Vene talurahvaseadust, võib oletada, et vaikimisi jäi see koos talurahva kohta käivate teiste eraõiguslike normidega nimetatud piirkonnas vähemalt osaliselt toimima. Näen siinkohal põhjusena just talurahvaseaduses sisalduvaid spetsiifilisi norme, mis reguleerisid vene talupererele kuuluva hingemaaga seotud õigussuhteid. Kui võrd see faktiline olukord oli kooskõlas põhiseaduse ja seisuste kaotamise seadusega, on omaette küsimus.

Seisuste kaotamise seaduse viimane lause sõnas: “...sel seadusel on edasi-lükkamatuse iseloom.”⁴⁵ Vastavalt sel ajal kehtinud ajutisele põhiseadusele tähendas see, et seadus tuleb kohe avaldada ning ta jõustub viivitamatult.⁴⁶

Asutava Kogu tahe jõustada seisuste kaotamise seadus viivitamatult ilmneb ka seaduse arutelu protokollidest. Nimelt tegi Eesti Rahvaerakonna esindaja E. Kübarsepp seaduse kolmandal lugemisel seadusandliku komisjoni nimel ettepaneku, et Eesti- ja Liivimaa talurahvaseadustes olevad eraõigust reguleerivad sätted jääksid ajutiselt edasi kehtima kodanike ja nende järeltulijate suhtes, kes seni vastavate seaduste alla kuulusid.⁴⁷ Asutav Kogu lükkas selle paranduse tagasi hääletega 35 : 30 vastu. Teisel lugemisel oli sama ettepanek tagasi lükatud “nähtava enamusega”.⁴⁸ Nii võttis Asutav Kogu ülimalt selge seisukoha, et Liivi- ja Eestimaa talurahvaseadustes sisalduvad talurahva eraõigust reguleerivad normid on oma kehtivuse kaotanud.

Vaatamata sellele võttis Vabariigi Valitsus 20. augustil 1920 vabariigi valitsemise ajutise korra § 12-a alusel vastu seaduse seisuste kaotamise seaduse **osalise** (autori rõhutus) maksmapanemise kohta. 27. augustil 1920 J. Tõnissoni, J. Jaaksoni ja K. Terrase allkirjaga avaldatud seadus sätestas: “...Asutava Kogu poolt 9. juunil 1920. a. vastuvõetud Seisuste Kaotamise seadus hakkab maksmatema avaldamisega Riigi Teatajas, **mahaarvatud II jao teine osa, alates sõnast “Läänemere” kuni sõnani “jagu”** (autori rõhutus), mille maksmahakkamise tähtaeg ja kord eriseadusega ära määratakse.”⁴⁹

Vastuvõetud akt tähendas seda, et Asutava Kogu poolt tagasi lükatud parandus jõustus ning talurahvaseadustes leiduvad eraõiguse normid jäid kehtima. Seega oli valitsus astunud selgelt vastu Asutava Kogu taatele ning rikkunud ka ajutist põhiseadust.

Tekkis olukord, mis lubas Tallinn-Haapsalu rahukogu abiesimehel ja hilisemal notaril M. Uessonil väita, et endised talurahvaseadused on laiendatud **kõigi** maal

⁴⁴ Olukord muutus alles 1930. aastal, kui Riigikogu muutis oluliselt Peterburi ja Pihkva kubermangu koosseisu kuulunud aladel kehtinud tsiviilõigust. Senise Vene asja- ja obligatsiooniõiguse asemel hakkasid kehtima BES-i Eesti- ja Liivimaa maaõiguste õiguspiirkondades toimivad asja- ja obligatsiooniõiguste normid. (RT 1930, 46, 291.)

⁴⁵ RT 1920, 129/130, 254.

⁴⁶ Vabariigi valitsemise ajutine kord. – RT 1919, 44, 91, § 13, 23; Rahvahääletuse seadlus. – RT 1919, 84, 165, § 3.

⁴⁷ Asutava Kogu protokollid. 4. istungjärg, 1920. Tallinn, 1920, veerg 840–842.

⁴⁸ Samas, veerg 481.

⁴⁹ RT 1920, 129/130, 255.

elavate kodanike kohta, s.t 80% Eesti Vabariigi kodanikest allub talurahva eraõiguse normidele. Maaõigused kehtisid tema arvates ainult mõnedes linnades ja linnaosades.⁵⁰ Tartus toimunud esimesel õigusteadlaste päeval 19. ja 20. aprillil 1922 ei olnud samuti ühelgi esinejal (J. Jaakson, J. Uluots, J. Arro) kahtlust talurahvaseadustes leiduvate eraõiguslike normide kehtivuse suhtes. J. Uluots rõhutas otsesõnu, et "...talurahvaseadusi ei saa, näituseks, otsekohe maksvusetuks tunnista".⁵¹ Kehtetuks ei ole aga mõtet tunnistada seadust, mis enam ei kehti. Tallinna Tehnikumi lektor vandeadvokaat K. Mikfeld on oma üliõpilastele mõeldud tsiviilõiguse käsiraamatus nimetanud kehtiva õiguse allikatena samuti nii BES-i, Eesti- ja Liivimaa talurahvaseadusi ning Vene tsiviilõigust ja talurahvaseadust.⁵²

Uus pööre saabus alles 9. mail 1927, kui Riigikohtu esimees K. Parts esitas Riigikohtu üldkogule küsimuse, kas Liivimaa talurahvaseaduses sisalduvad normid eraõiguse alal on veel kehtivad. Riigikohtu üldkogu otsustas: "...Liivi- ja Eestimaa Talurahva Seadustes sisalduvad määrused eraõiguse alal, mis põhjenevad talurahva seisusel, on oma maksvuse kaotanud alates Seisuste kaotamise Seaduse avaldamise päevast Riigi Teatajas."⁵³

Riigikohus lähtus sellest, et Vabariigi Valitsusel ei olnud vabariigi valitsemise ajutise korra järgi õigust isegi mitte osaliselt peatada Asutava Kogu poolt vastuvõetud seaduse jõustamist, seda enam et sellele oli antud edasilükkamatu iseloom. Isegi neid Asutava Kogu poolt vastuvõetud seadusi, millel puudus "edasilükkamatuse iseloom", võis tagasi lükata vaid rahvahääletus, mille läbiviimiseks oli vajalik vähemalt 25 000 hääleõigusliku kodaniku või kolmandiku Asutava Kogu liikmete nõue.⁵⁴

Riigikohus asus ka seisukohale, et seisuste kaotamine kuulus nende põhimõtteliste ühiskondlike uuenduste hulka, mis vabariigi valitsemise ajutise korra § 10 alusel olid ainult Asutava Kogu enda pädevuses. Üldkogu leidis, et ka sel juhul, kui võtta Vabariigi Valitsuse poolt väljaantud seisuste kaotamise seaduse osalise maksmapanemise seadust sõna-sõnalt, s.t et seisuste kaotamise seaduse teise jao teise osa jõustumise tähtaeg ja kord määratakse kindlaks eriseadusega, ei oleks seisuslikule alusele tuginevad õigused ja kohustused saanud eraõiguse alal edasi kehtida. See oleks olnud vastuolus valitsuse enda jõustatud seisuste kaotamise seaduse esimese ja teise jao esimese osaga, mille kohaselt kõik seadused ja määrused, mis sisaldavad seisuslikke õigusi, eesõigusi, kohustusi ja õiguste kitsendusi või üldse seisuslikke iseärasusi, pidid oma kehtivuse kaotama.⁵⁵

Last but not least väitis Riigikohus, et erinevatesse seisustesse kuulunud kodanike suhtes kehtinud eraõiguste iseärasused kaotasid igal juhul jõu 21. detsembril 1920, kui hakkas kehtima põhiseadus. Põhiseaduse § 6 ütlis:

⁵⁰ Uesson, M. Mõnda maal elavate kodanikkude kohta käivaist seadustest. – *Õigus*, 1925, 2, 33.

⁵¹ *Õigus*, 1922, 7, 207.

⁵² Mikfeld, K. *Tsiviil-õigus*. Tallinn, 1924, 13.

⁵³ Riigikohtu Üldkogu otsus nr. 6. 9. mai 1927. – Rmt: Riigikohus. Otsuste valikkogumik 1920–1940. Koost T. Anepaio. Tartu, 1999, 48.

⁵⁴ RT, 1919, 30/31, 74, 13.

⁵⁵ Riigikohtu Üldkogu otsus nr. 6. 9. mai 1927, 44–48.

“Kõik Eesti kodanikud on seaduse ees ühetaolised. Ei või olla avalikõiguslikke eesõigusi ja paheõigusi, mis olenevad sünnimisest, usust, soost, seisusest või rahvusest. Seisusi ja seisuslikke tiitleid Eestis ei ole.”⁵⁶

Sellega andis Riigikohus põhimõttelise sõnumi, et BES on astunud talurahvaseaduste asemele ning on kõigis oma osades käsitletav tsiviilõiguse esmase, mitte subsidiaarse allikana. Järelikult kaotasid samadel põhjustel oma jõu ka Saaremaa talurahvaseaduses ning Vene talurahvaseaduses sisalduvad eraõiguse normid.

Kirikuseaduse kehtivus

Vabariigi valitsemise ajutise korra § 6 kehtestas Eestis usu ja südametunnistuse vabaduse, needki normid leidsid kordamist Eesti 1920. aasta põhiseaduses. Põhiseaduse § 11 ütles selgelt:

“Eestis on usu ja südametunnistuse vabadus. Keegi ei ole kohustatud korda saatma usutunnistuslikke tegusid, olema usutunnistusliku ühingu liige ega kandma selle kasuks avalikke kohustusi. [...] Riigiusku Eestis ei ole.”

See norm on ajalookirjanduses leidnud seni käsitlemist eelkõige seoses usuõpetusega koolides, kuid põhiseadusliku normina on sellel siiski laiem tähendus.

Põhiseaduse alusel ei saanud jätta abielu- ja perekonnaõigust enam kirikuõiguse normide hooleks, sõltumata sellest, kas see puudutas luterlasi, õigeusklikke, vanausulisi või katoliiklasi. Seega kaotasid oma kehtivuse Vene kiriku-seaduse vastavad sätted. Asutav Kogu võttis selle asemel vastu perekonnaseisu seaduse⁵⁷, mis sellel kujul küll ei jõustunud. Riigikogu I koosseis võttis 1922. aastal vastu abieluseaduse⁵⁸, mis tõi kaasa ka perekonnaseisu seaduse muutmise vajaduse.⁵⁹ Kirikuõiguses sisalduvad sätted kaotasid oma tähenduse.

Põhiseaduse otsene mõju allikatele

Rääkides õiguse allikabaasi muutumisest, mis avaldus ühe või teise seaduse asendamises, peab arvestama, et põhiseadus võis muuta seniseid allikaid ka otse-selt, teisendades nii nende struktuuri kui ka konkreetseid õigusnorme ning nende sisu.

Näiteks BES-i kolmas raamat, mis reguleeris pärimisõigust, sisaldas oma teises jaos spetsiaalset osa vaimulike pärimisõiguse kohta. BES-i esimeses raamatus oleva perekonnaõiguse eri osa käsitles Liivimaa mitteaadlikest maavaimulike varalisi suhteid oma abikaasadega. On selge, et pärast seisuste kaotamist ei kehtinud need BES-i osad, seetõttu muutus ka BES-i struktuur.

⁵⁶ RT 1920, 113, 243.

⁵⁷ RT 1920, 139/140, 275.

⁵⁸ RT 1922, 138, 88.

⁵⁹ RT 1925, 191/192, 110.

Põhiseadus muutis seniste seaduste norme ka otseselt. Sel juhul on muutus õigusallikas tavaliselt seotud õigusnormi sisulise muutumisega. Olgu siinkohal osundatud vaid mõnedele näidetele. BES-i § 612 ja 1504 piirasid juutide õigust kinnisvarale.

BES § 612 märkus 2: *“In den baltischen Gouvernements steht das Recht, das volle Eigenthum an jeglicher Immobilien zu erwerben, Personen aller Stände einer christlichen Confession zu. – Diese Anmerkung bezieht sich auf die Artikel 617 und 886.”*

BES § 1504: *“Jeder, der gesetzlich das Recht hat, Verträge abzuschliessen, darf, ohne Unterschied des Standes, Pfandbesitz an Immobilien erwerben. Nur Juden sind davon ausgeschlossen.”*

Seega juudid, kui nad ei olnud astunud ristiusku või neile ei laienenud mõned muud Vene impeeriumi seadusandluses ettenähtud vähesed erandid, ei tohtinud Eestis omada ega võtta pandiks kinnisvara. Need sätted on selges vastuolus põhiseaduse §-ga 6 ning muutusid *ius nudum*'iks: neid BES-i norme otsesõnu ei tühistatud, kuid nad ei leidnud enam kasutamist.

BES § 4194 sätestas, et abielunaised vajavad palgatööle asumiseks oma mehe luba.

“Als Dienstbote kann sich nur derjenige verdingen, der selbstständig über seine Person verfügen darf, mithin Minderjährige nicht ohne Einwilligung ihrer Eltern oder Vormünder, verheiratete Frauen nicht ohne Zustimmung ihrer Ehemänner.”

BES § 2074 nõudis, et koduse kirjaliku testamendi tunnistajad peavad allkirjale lisama ka oma pitserid:

“Die Zeugen müssen das Testament eigenhändig unterschreiben, in Estland und Curland auch besiegeln.”

Kuid isiklikud pitsatid olid olemas ainult aadlikel, see oli seisuslik eesõigus. On selge, et nii esimene kui ka teine norm on põhiseadusega otseses vastuolus ning ehkki ükski seadus ei ole neid otsesõnu tühistanud, on nad muutunud pelgalt vastuolu tõttu põhiseaduse §-ga 6 tühiseks. Niisuguseid BES-i norme võib leida veelgi.

Vastuolud põhiseaduse ja eraõiguse normide vahel ei ole iseloomulikud ainuüksi BES-ile.

Vene tsiviilseaduse § 2202 nõudis samuti naise tööleasumiseks mehe luba. On huvitav märkida, et põllumajanduslikele töödele võis abielunaisi palgata ka ilma nende meeste nõusolekuta, kuid mehel oli siiski õigus nõuda lepingu kohest katkestamist.

Vene tsiviilseadus § 2202: *“Не могут наниматься дети несовершеннолетния без позволения родителей или опекунов, жены без позволения мужей.”*

Seegi norm oli vastuolus põhiseaduse §-ga 6.

J. Jaakson ütles küll esimesel Eesti õigusteadlaste päeval: “Meie oleme aga oma naiskodanikud tunnistanud poliitiliselt kõigiti täisõiguslikeks ja meeskoda-

nikkudega üheõiguslisteks.”⁶⁰ Ta rõhutas, et naiste ja meeste ebavõrdsus eraõiguses on jäänud püsima: “Meie tsiviilõiguses on sihikindlalt läbiviidud põhimõte, mille järele meie naiskodanikkude õigused on väga piiratud ka kodanlikes elus.”⁶¹ J. Jaakson leidis, et ebavõrdsus tuleb kaotada võimalikult kiiresti.

On märkimisväärne, et tollases juriidilises ajakirjanduses seesugused seigad üldiselt käsitlemist ei leidnud.

Võib öelda, et muutused eraõiguse allikabaasis toimusid üldjuhul Asutava Kogu või Riigikogu seadusandliku tegevuse tulemusel või vaikimisi, arvestades põhiseaduse ülimuslikku asendit kujunevas rahvuslikus õigussüsteemis. Üksikjuhtumil mängis otsustavat rolli Riigikohus, täites justkui põhiseaduslikkuse järelevalve kohtu kohustusi.

SISULISED MUUTUSED TSIVIILÕIGUSES

Juhtudel, kui põhiseadus muutis otseselt üht või teist normi, ei olnud tegu enam mitte pelgalt tsiviilõiguse allikabaasi muutumisega, vaid ka õiguse sisulise teisenemisega. Viimase jälgimisel on otstarbekam käsitleda mitte niivõrd BES-i üht või teist konkreetset paragrahvi, kui võrd üht või teist õigusinstituuti.

Läbi aegade on olulisemaid instituute olnud abielu ja sellega seotud varalised ning isiklikud õigused.

Abikaasade varalised õigused

BES-is kehtis peamiselt varaühenduse printsiip. BES-i paragrahvide 41–66 kohaselt kehtis varaühendus Liivi- ja Eestimaa maaõiguses. Selle süsteemi järgi valitses mees kogu naise vara, sh seda vara, mis naine abielu kestel ükskõik mil viisil omandanud oli. Naise vara valitsemisest saadud tulud läksid mehele abielu ja perekonna kulude katteks ning mees ei olnud kohustatud aru andma oma tegevusest naise vara valitsemisel. Naine võis iseseisvalt valitseda vaid oma erivara.

Varaühenduse korral võis naine abielu lahutamisel lisaks erivarale tagasi nõuda ka selle vara, mis ta abiellu oli kaasa toonud. Kuid viimasel juhul pidi naine tõestama, et nõutav vara on tõesti tema poolt omandatud, sest niikaua kui ei ole tõestatud vastupidist, loetakse kõik abielu ajal mehe valitsuse all ja tema kasutamiseks koondatud varandus mehe varaks.⁶² Seega oli naine perekondlikes varaõiguslikes suhetes selgelt allutatud pool. Viimane asjaolu kutsus omal ajal esile palju proteste, kuid jäi siiski kuni 1940. aastani püsima.

Mõningate erinevustega kehtis varaühenduse printsiip ka Eestimaa linnaõiguses (Rakveres, Haapsalus, Tallinnas).

⁶⁰ Jaakson, J. Meie tsiviilõiguste puudustest ja nende puuduste kõrvaldamisest. – Õigus, 1922, 7, 194.

⁶¹ Samas, 204.

⁶² Riigikohtu tsiviilosakonna toimik nr 1005. 1927. a.

Liivimaa linnaõiguses (Tartu, Viljandi, Võru, Valga, Pärnu) kehtis varaühisuse printsiip. Abikaasade varandus moodustas ühise tombu ja mõlemad olid ühiselt selle vara omanikud. Ühisvara valitsemise ja kasutamise õigus kuulus ka siin mehele. Abielu lahutamisel sai kumbki pool selle, mis ta oli abiellu kaasa toonud ja isiklikult endale abielu kestel omandanud. Abielu kestel ühiselt saadud vara tuli jagada võrdselt.

Ühisvara puhul oli erinevus Narva linnaõiguses ja Liivimaa mitteaadlikest maavaimulike varaõiguslikus süsteemis, kus abiellu toodud vara, samuti abielu kestel isiklikult endale omandatud vara liitusid üheks varanduslikuks massiks, millest mõlemale abikaasale kuulus (mõtteline) pool tervikust.

Liivimaa ja Eestimaa talurahvaseadused sätestasid abikaasade vahel varaühisuse printsiibi.

LTS § 945: *“Varandus, mis Liivimaa talurahva seisusest abikaasadel olemas, on nende mõlemate ühine vara, nii kaua, kui nad abielus üheskoos elavad, olgu siis, et nad enne abielusse astumist kohtus mõne muu tingimise maha on teinud, mis selle vasta käib.”*

LTS § 946: *“Liivimaa talurahva seisusest abikaasadel on, kui nemad enne abielusse astumist vastalist tingimist maha ei ole teinud, ühine omanduse õigus varanduses, mis nende päralt on.”*

Eestimaa talurahvaseaduses on vastavad normid paragrahvides 1057, 1061.

EST § 1057: *“Eesti kubermangu talupojaseisusest abikaasade varandus on nende mõlemate ühine vara, kuni nad abielus koos elavad ja kui nad enne abielusse astumist kohtus selle vastu käivat lepingut maha pole teinud.”*

Üleminek talurahvaseadustelt BES-ile tähendas maal elavatele inimestele üleminekut varaühisuse printsiibilt varaühenduse printsiibile. Varaühendust peetakse kohaseks just vanema ajastu patriarhaalsele perekonnamuudile, kus abielumehele kui perekonnapeale tagati domineeriv seisund, seda eriti varaõiguslikes suhetes.⁶³ Õigusajaloolises kirjanduses aga hinnatakse just varaühisusel põhinevas süsteemis naise õiguslikku kindlustatust paremaks kui varaühendusel põhinevas süsteemis.⁶⁴ S. Buchholzi meelest vastab varaühisus rohkem tööle ja teenistusele orienteeritud ühiskonnakihtide, s.t väiketalupoeglike ja kodanlike ringkondade huvidele. Seevastu varaühendus on enam kooskõlas kinnisvarale, s.t maaomandile ja selle perekonnas säilitamisele orienteeritud ühiskonnakihtide, peamiselt feodaalaristokraatia huvidega.⁶⁵ Seda seisukohta ilmestab tõsiasi, et varaühisus areneb just keskaegsetes linnaõigustes, kus kinnisvara osatähtsus kaupmeeste ja käsitöölise kogukonnas võrreldes finantskapitali osatähtsusega väheneb.⁶⁶

⁶³ Ogris, W. Verwaltungsgemeinschaft. Handwörterbuch zur Deutschen Rechtsgeschichte, V. Hrsg. A. Erler, E. Kaufmann, D. Werkmüller. Mitarbeit von R. Schmidt-Wiegand. Berlin, 1993, 877.

⁶⁴ Schmied, K. Die Entstehung der güterrechtlichen Vorschriften im Bürgerlichen Gesetzbuch unter besonderer Berücksichtigung der sozialen Stellung der Frau. Schriften zur Rechtsgeschichte. Heft 46. Berlin, 1990, 32.

⁶⁵ Buchholz, S. Einzelgesetzgebung. – Rmt: Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte, 3. Das 19. Jahrhundert. Zweiter Teilband. Gesetzgebung zum Allgemeinen Privatrecht und zum Verfahrensrecht. Hrsg. H. Coing. München, 1982, 1664.

⁶⁶ Schmied, K. Die Entstehung der güterrechtlichen Vorschriften, 23.

Võib öelda, et üleminekul talurahvaseadustelt BES-ile maal elavate abielu-naiste, eelkõige taluperenaiste varaõiguslik olukord pigem halvenes.

Teistsugune tendents ilmnes aga neis piirkondades, kus kehtis Vene tsiviil-õigus. Vene üldises tsiviilõiguses oli valitsev abikaasade varalahusus: mees ja naine olid oma vara käsutamises, valdamises ja kasutamises iseseisvad.⁶⁷ See- vastu vene talurahva eraõiguses üldiselt puudus kindel abikaasadevaheliste vara- liste õiguste süsteem, paljutki reguleeris tavaõigus. Talupere kogu vara (maa, kari- loomad, tööriistad) kuulus talupere ühisomandisse, kusjuures talupere liikmete hulgas oli tavaliselt mitu abielupaari. Taluperes ei tarvitatud seda liiki varade suhtes sõnu “minu” ega “meie”. Väga sageli ei kuulunudki talupere haritav maa, nn hingemaa mitte talle, vaid kogukonnale. Perepea, kelleks oli talupere vanim liige, ei olnud mitte niivõrd vara omanik, kuivõrd pere ühisomandi haldaja, tegevjuht. Vene kohtupraktika lubas talupere juhti oskamatusse või pillavusse tõttu ametist kõrvaldada.⁶⁸

Alates seisuste kaotamise seaduse jõustamisest, hiljemalt aga 1920. aasta põhiseaduse jõustumisest pidi Narva-taguses piirkonnas ja Petserimaal ainsaks tsiviilõiguse allikaks saama Vene üldine tsiviilõigus. See muutus tähendas seal- setele talupoegadele (vähemalt kirjutatud õiguse tasandil) perekonnaõiguses üle- minekut pere ühisomandilt abikaasade varalahususele.

On ilmne, et just vene ja setu talupoegadest elanikkonnaga piirkonnas kujunes lõhe kirjutatud õiguse ja õigustegelikkuse vahel sügavaks. Kohalik talurahvas püüdis oma igapäevases õiguslikus käitumises lähtuda kollektivistlikest tradit- sioonidest kantud vanast heast tavaõigusest. Paradoksaasel kombel kehtestas Eesti Vabariigi sanktsioneeritud Vene tsiviilõigus sügavate kollektivistlike tradit- sioonidega piirkonnas enim indiviidikesksemaid abikaasade varaõigussüsteeme. Vene ja setu taluperenaiste varaõiguslik olukord juriidiliselt paranes, kuid ise- küsimus on, kas nad seda olukorra muutumist kasutada oskasid ja tahtsid.

LÕPETUSEKS

Kokkuvõtteks võib öelda, et 1920. aasta põhiseadusest tulenevad muudatused eraõiguses olid tuntavad ning mitte alati ühetähenduslikud.

On selge, et see artikkel ei käsitle eraõiguses toimunud muutusi ammendavalt. Vaatlemata aspektide näiteks olgu meenutatud abielu sõlmimist ja lahutamist sätestavate normide muutumist, mis tõid enesega kaasa senise kirikliku abielu asendumise ilmaliku abieluga, ühtlasi sai võimalikuks abielulahutus poolte vas- tastikusel kokkuleppel. 1920. aasta põhiseaduse täielik mõju Eesti eraõiguse aren- gule vajab veel uurimist.

⁶⁷ Свод Законов. Т. X, часть I. Изд. 1914. Прод. 1914. Свод Законов гражданских, § 109, 110, 114, 115.

⁶⁸ Пайнс Р. Собственность и свобода. Москва, 2000, 265.

DER EINFLUSS DER ESTNISCHEN VERFASSUNG 1920 AUF DIE ENTWICKLUNG DES PRIVATRECHTS

Toomas ANEPAIO

In diesem Aufsatz wird die Wirkung der Verfassung der Republik Estland vom Jahre 1920 auf die Entwicklung des in Estland gegoltenen Privatrechts behandelt. Der Autor weist auf die engen Beziehungen zwischen den Entwicklungen im öffentlichen Recht und im Privatrecht hin, die in der bisherigen estnischen Geschichtsschreibung nicht untersucht sind. Im 20. Jahrhundert widmeten die Erforscher der Rechtsgeschichte ihre Aufmerksamkeit vor allem der Entwicklung des öffentlichen Rechts, genauer gesagt, der Analyse der staatsrechtlichen Entwicklung.

Der Aufsatz konzentriert sich auf zwei Schwerpunkte:

1. Welche Veränderungen hat die estnische Verfassung 1920 in den Quellen des auf dem Territorium der Republik Estland gegoltenen Privatrechts mit sich gebracht?

2. Welche inhaltlichen Veränderungen haben sich durch diese Verfassung in einer oder anderer Einrichtung des Privatrechts abgespielt?

Der Autor betrachtet die Quellen des Zivilrechts, die vor 1917 auf dem Gebiet der künftigen Republik Estland galten: das Baltische Privatrecht, die Bauernverordnungen, die Zivil- und Kirchengesetze Russlands, das Bauernverordnungen Russlands. Es stellt sich heraus, dass es Unterschiede im Geltungsbereich zwischen den Estländischen Bauernverordnungen einerseits und den Liv- und Kurländischen Bauernverordnungen andererseits gab.

Die Veränderungen in den Quellen des estnischen Privatrechts traten unter Berücksichtigung vom Vorrang der estnischen Verfassung 1920 in der Hierarchie der Rechtsvorschriften des entstehenden nationalen Rechtssystems als Ergebnis der gesetzgeberischen Tätigkeit der Verfassungsversammlung bzw. der Staatsversammlung stillschweigend ein. Das von der Verfassungsversammlung verabschiedete Gesetz über die Ständeabschaffung und die Verfassung vom Jahre 1920 setzten die Bauernverordnungen außer Kraft, infolge dessen das Baltische Privatrecht auch für Bauern die primäre Quelle wurde; Für Bauern in Petschur und östlich von Narwa galt als primäre Quelle des Privatrechts aber das allgemeine Zivilrecht Russlands. Dabei entstand ein Widerspruch zwischen der Verfassung und dem von der Regierung verabschiedeten Einführungsgesetz des Gesetzes über die Ständeabschaffung: im Privatrecht hatte man das Ständesystem teilweise aufbewahrt. Der genannte Widerspruch wurde erst im Jahre 1927 vom Staatsgericht endgültig beseitigt.

Die Veränderungen in den Quellen des Privatrechts haben auch inhaltliche Änderungen in den Einrichtungen des Privatrechts mit sich gebracht. Die Ehe wurde weltlich, die Frauen wurden von vielen geschlechtsbedingten Beschränkungen befreit. Das vermögensrechtliche System zwischen den Ehegatten hat sich im Wesentlichen verändert. Anstatt der in den Bauernverordnungen festgesetzten

allgemeinen Gütergemeinschaft galt jetzt die in den Landrechten übliche Verwaltungsgemeinschaft. Das letztgenannte System war gegenüber der Ehefrauen wesentlich ungünstiger, weil das während der Ehe angeschaffene Vermögen als Vermögen des Ehemannes betrachtet wurde, solange der Gegenteil nicht nachgewiesen war. Die vermögensrechtliche Lage der auf dem Lande lebenden Ehefrauen hat sich durch den Übergang von den Bauernverordnungen auf das Baltische Privatrecht verschlechtert. Außerdem konnte die Verwaltungsgemeinschaft eher mit den Interessen der Gesellschaftsschichten, die auf das unbewegliche Vermögen, d. h. auf das Grundstück und auf dessen Aufbewahrung in der Familie orientiert waren, und weniger mit den Interessen der Gruppen, die arbeits- und lohnorientiert waren, in Übereinstimmung gebracht werden.

Die russischen und südostestnischen (setuer) Bauern sind vom Gesamtheiteigentum der ganzen Bauernfamilie auf das System der völligen Gütertrennung übergegangen, dabei auf die kollektivistischen Traditionen stützend. Das war auch der Grund, warum hier eine unübersehbare Spalt zwischen dem geschriebenen Recht und dem Rechtsbewusstsein der Bauern entstand.